

Piotr Pikulski (piotr.pikulski@pk.edu.pl)

 <https://orcid.org/0000-0002-3268-8079>

Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Wydział Architektury

Projekt i realizacja bramy wjazdowej do dworu Krzyżanowskich w Cudzynowicach – między tradycją a współczesnością

The Entrance Gate to the Krzyżanowski Manor in Cudzynowice – a dialogue between tradition and modernity

Streszczenie

Artykuł prezentuje projekt i realizację ozdobnej bramy wjazdowej do zespołu dworskiego Krzyżanowskich w Cudzynowicach. Przedstawiono kontekst historyczny założenia oraz stan badań nad konserwacją i rekonstrukcją bram w rezydencjach. Opisano decyzje projektowe dotyczące kompozycji, konstrukcji, doboru materiałów i detalu, ze szczególnym uwzględnieniem tradycji regionalnej i zasad ochrony zabytków.

Słowa kluczowe: brama wjazdowa, dwór, rewaloryzacja, konserwacja zabytków, architektura rezydencjonalna

Abstract

The paper presents the design and realization of an ornamental entrance gate to the Krzyżanowski Manor in Cudzynowice. It provides a concise overview of the estate's historical background and a review of research on the conservation and reconstruction of gates within residential complexes. The study examines key design decisions concerning composition, structure, materials, and detailing, emphasizing regional craftsmanship and heritage preservation principles.

Keywords: entrance gate, manor house, revitalization, heritage conservation, residential architecture

1. WSTĘP

Bramy stanowią istotny element kompozycji rezydencjonalnych, zarówno w aspekcie funkcjonalnym, jak i symbolicznym. Brama wjazdowa do zespołu dworskiego pełni funkcję progu, granicy między przestrzenią publiczną a prywatną, a zarazem ramy widokowej akcentującej oś kompozycyjną. W tradycji polskich założeń dworskich jej forma i materiał były niejednokrotnie nośnikiem prestiżu właścicieli, a także znakiem ciągłości tradycji lokalnego rzemiosła.

W ostatnich dekadach, w związku z intensyfikacją procesów rewaloryzacji obiektów dworskich i parkowych, problematyka projektowania i konserwacji bram zyskała nowe znaczenie. Dylematy dotyczące zakresu dopuszczalnej rekonstrukcji, doboru materiałów i rozwiązań technicznych lokują się w obrębie współczesnej teorii konserwatorskiej, wyznaczanej m.in. przez Kartę wenecką (1964) i Kartę krakowską (2000).

Niniejsze opracowanie prezentuje studium przypadku: projekt i realizację ozdobnej bramy wjazdowej do dworu Krzyżanowskich w Cudzynowicach, którego celem było połączenie wymogów technicznych i użytkowych z poszanowaniem wartości historycznych i krajobrazowych zespołu.

2. HISTORIA DWORU W CUDZYNOWICACH

Rodzina Krzyżanowskich herbu Świnka, od początku XIX wieku związana z ziemiami cudzynowickimi, odcisnęła piętno w historii miejscowości. W 1821 roku majątek ten zakupił Adam Jan Szymon Krzyżanowski (1785–1847), wybitny prawnik, adwokat krakowski, rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i dziekan Wydziału Prawa, znany również jako redaktor pierwszej polskiej edycji *Kodeksu Napoleona*. Nabycie majątku od rodziny Żeleńskich za 180 000 złotych polskich pozwoliło mu stworzyć w Cudzynowicach ośrodek życia intelektualnego, chętnie odwiedzany m.in. przez rodzinę Estreicherów (Czuba, 2003).

Pierwszą siedzibę wznosił w połowie XIX stulecia jego syn, Józef Ludwik Krzyżanowski (1820–?). Dwór parterowy powstał z cegły wypalanej w miejscowej cegielni, a około 1880 roku został rozbudowany o piętrowe skrzydło, nadające mu rzut w kształcie litery T. Budowla łączyła klasycystyczną prostotę z elementami eklektycznymi: główne wejście ujęto w portyk z sześcioma kolumnami, zaś część oficynowa, nakryta wysokim dachem, pełniła przede wszystkim funkcje gospodarcze (Czuba, 2003). Założenie dworskie dopełniał park z XIX wieku, który 30 września 1959 roku został wpisany do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego pod nr A.186 (WUOZ Kielce, 2023; NID, 2025).

Kolejny właściciel, Włodzimierz Krzyżanowski (1859–1901), przeprowadził w latach międzywojennych istotne modernizacje. Podczas gruntownego remontu w 1926 roku elewacje

wzbogacono o dekoracje tynkarskie wykonywane metodą „ciągnięcia” zaprawy, nadokienne gzymsy, trójkątne przyczółki czy pilastry (il. 1) (Kostecki, 2022).

Il. 1. Dwór w Cudzynowicach, 1937 (Czuba, 2003)

Ostatnim dziedzicem dóbr był Włodzimierz Leon Krzyżanowski (1897–1940), prawnik związany z Uniwersytetem Jagiellońskim, który zginął w 1940 roku w Charkowie. W okresie II wojny światowej majątkiem zarządzała jego żona, Stefania. Dwór pełnił wówczas kluczową dla Armii Krajowej rolę, mieścił punkt sanitarny, magazyny broni oraz dawał schronienie uciekinierom i osobom prześladowanym, m.in. francuskiemu jeńcowi Rogerowi Gasnierowi, brytyjskiemu lotnikowi Allanowi Hametowi, a także rodzinom żydowskim i wysiedleńcom z Warszawy (Czuba, 2003).

W styczniu 1945 roku niemieckie lotnictwo zbombardowało Cudzynowice, niszcząc zarówno dwór, jak i folwark. W konsekwencji rodzina Krzyżanowskich została zmuszona do opuszczenia posiadłości. Po wojnie majątek przeszedł na własność państwa, początkowo jako PGR, a później siedziba zespołu szkół rolniczych, w której mieścił się internat (Damulewicz, 2008). Brak odpowiednich remontów doprowadził do stopniowej degradacji budynku: zawalenia się stropów, erozji murów ceglanych i zarastania parku. W roku szkolnym 1995/96 obiekt został zamknięty, a następnie przez prawie dekadę stał opuszczony.

Nowy etap w dziejach rezydencji rozpoczął się w 2004 roku, kiedy to dwór nabyli prywatni właściciele. Ich ambicją stało się przywrócenie wyglądu z okresu modernizacji z 1926 roku.

Odtworzono tynki elewacyjne wraz z eklektyczną dekoracją i jasną kolorystyką, zastosowano nowoczesne techniki konserwatorskie, zapewniające trwałość, oraz usunięto późniejsze przybudówki, co pozwoliło wyeksponować oryginalny układ budynku. Rewitalizacji poddano również park. Dzięki tym działaniom dwór w Cudzynowicach odzyskał swoją dawną rangę i stał się ważnym świadectwem dziedzictwa rodu Krzyżanowskich oraz kulturowego krajobrazu regionu. Właściciele, oprócz remontu samego dworu, zdecydowali się przywrócić dawną świetność całemu założeniu parkowemu. Proces ten postanowili rozpocząć od stworzenia reprezentacyjnej bramy wjazdowej na jego teren.

3. METODOLOGIA I STAN BADAŃ

Prace projektowe i analityczne dotyczące opracowania bramy wjazdowej oparto na trzech komplementarnych płaszczyznach:

1. Analizie historycznej i źródłowej, obejmującej kwerendę literatury, dokumentacji konserwatorskiej i materiałów ikonograficznych, pozwalającej ustalić charakter historycznych interwencji w zespole dworskim (zwłaszcza modernizacji z 1926 roku) oraz tradycji materiałowych regionu (m.in. kamień pińczowski).
2. Analizie porównawczej, będącej zestawieniem projektowanych rozwiązań z przykładami konserwacji i rekonstrukcji bram oraz ogrodzeń w zespołach dworskich i parkowych w Polsce i Europie, odnotowanych w literaturze naukowej i raportach konserwatorskich. Uwzględniono m.in. rekomendacje międzynarodowych kart i wytycznych (Karta wenecka, Karta krakowska).
3. Analizie techniczno-materiałowej, biorącej pod uwagę projektowanie oparte na kryteriach trwałości i kompatybilności materiałowej. Szczegółowo przebadano właściwości kamienia pińczowskiego (trwałość, podatność na profilowanie, metody impregnacji), a także rozwiązania konstrukcyjne (żelbetowe rdzenie, fundamenty, przeciwdziałanie klawiszowaniu).

Przyjęta metodologia umożliwiła powiązanie wymiaru historyczno-kulturowego (kontynuacja języka form obecnych w zespole) z wymiarem techniczno-użytkowym (odporność konstrukcji, możliwość montażu automatyki, minimalizacja kosztów utrzymania) (Feke-te, 2021; Karta krakowska, 2000).

Badania nad konserwacją i rekonstrukcją elementów granicznych założeń rezydencjonalnych (ogrodzeń, murów i bram) sytuują się na przecięciu teorii konserwatorskiej, historii sztuki ogrodowej i inżynierii materiałowej. Ramę metodologiczną wyznaczają karty międzynarodowe, przede wszystkim Karta wenecka (1964), która akcentuje nadrzędność autentyzmu oraz wymóg rozpoznawalności nowych dodatków. W Polsce zasady te aktualizuje Karta krakowska (2000), wskazująca na potrzebę minimalizacji ingerencji i kompatybilności materiałowej.

W wymiarze międzynarodowym Albert Fekete (2021) analizuje rekonstrukcję ogrodów jako narzędzia konserwacji krajobrazu, wskazując na konieczność wzięcia pod uwagę dokumentacji źródłowej i zachowanie zasad kompatybilności materiałowej. W kontekście polskim istotne są także studia nad rewaloryzacją parków – przykładem jest analiza Plant Krakowskich (Greniuk, 2019) oraz parku-pomnika w Żelazowej Woli, gdzie odtworzenie bramy wjazdowej podkreślono jako kluczowy element kompozycji (Tarnawska, Wojtkiewicz, 2018).

Badania materiałoznawcze akcentują rolę kamienia pińczowskiego jako materiału identyfikowanego z Małopolską i Kielecczyną (Urban, Gągol, 2015). Przemysław Baster (2017) dowodzi, że w procesach rewaloryzacji przestrzeni uzdrowiskowych wybór materiałów i form musi respektować kontekst historyczny, a Kinga Kimic (2017) wskazuje na znaczenie nowoczesnych technologii nawierzchni w rewaloryzacji parków i podjazdów.

W procesie kwerendy nie udało się odnaleźć żadnych dokumentów, które dokumentowałyby, jak wyglądała brama wjazdowa na teren parku w czasach jego świetności, dlatego wszelkie podjęte decyzje projektowe zostały opracowane na podstawie analizy badań naukowych dotyczących podobnych przypadków.

4. PRZYKŁADY ANALOGICZNYCH REALIZACJI BRAM WJAZDOWYCH W ZESPOŁACH REZYDENCJONALNYCH

Zasadniczym elementem metodologii opracowania projektu bramy wjazdowej w Cudzynowicach była analiza porównawcza istniejących rozwiązań w zespołach dworsko-parkowych. Współczesna praktyka konserwatorska potwierdza, że przy braku zachowanej substancji historycznej uzasadnione jest odwołanie się do przykładów analogicznych, zarówno z terenu Polski, jak i Europy (Krempa i in., 2017; Pawlus, 2019). Analiza dotyczyła bram, które w procesie rewaloryzacji zachowują relacje kompozycyjne z korpusem dworu i układem osiowym założenia (Tarnawska, Wojtkiewicz, 2018; Greniuk, 2019).

1) Pałac w Wilanowie (Warszawa, Polska)

Podczas prac w latach 2011–2013 odrestaurowano główną bramę wjazdową według zasad kompatybilności materiałowej i czytelności nowego detalu (Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2022; Witkowski, 2019). Poddano konserwacji kamienne cokoły i zrekonstruowano kute kraty na podstawie ikonografii z końca XVIII wieku. Prace te stanowią przykład zrównoważonego połączenia odtworzenia form historycznych i nowoczesnych zabezpieczeń materiałowych (Baster, 2017).

2) Zespół pałacowo-parkowy Łazienki Królewskie (Warszawa, Polska)

W ostatnich latach Muzeum Łazienki Królewskie prowadziło prace konserwatorskie obejmujące m.in. główną bramę wjazdową od strony ronda przy ul. Agrykola oraz bramę od ul. Podchorążych. Zakres działań dotyczył remontu nawierzchni, odnowy elementów kamiennych i żeliwnych, a także rewaloryzacji otoczenia bram w ramach

programu opieki nad zabytkowym ogrodem. Prace te miały na celu przywrócenie czytelności układu kompozycyjnego zespołu i zachowanie spójności materiałowej detalu, zgodnie z zasadami konserwacji stosowanymi w historycznych rezydencjach ogrodowych (Muzeum Łazienki Królewskie, 2025).

3) Zespół pałacowo-parkowy w Pszczynie – Brama Wybrańców (Pszczyna, Polska)

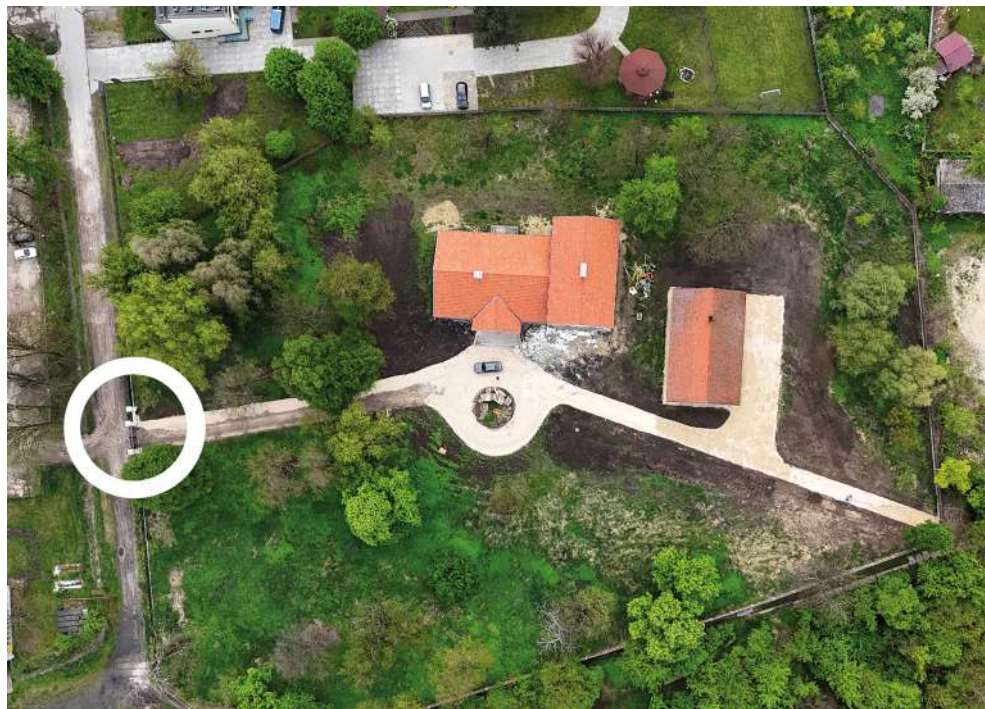
W latach 2021–2023 prowadzono prace remontowo-konserwatorskie przy budynku Bramy Wybrańców wraz z otoczeniem: od izolacji pionowych i odwodnienia, po konserwację dachu, elewacji i kamiennej attyki, odtworzenie obróbek kamieniarskich oraz prace przy stolarce i konstrukcji dachu. Brama pełni funkcję głównego wjazdu do zespołu i porządkuje kompozycję dziedzińca honorowego (Muzeum Zamkowe w Pszczynie, 2023). Przywołane realizacje pokazują spójny kierunek współczesnych działań konserwatorskich w zakresie elementów granicznych założeń rezydencjonalnych: zachowanie historycznej skali i osi widokowej, stosowanie materiałów charakterystycznych dla regionu (kamień naturalny, stal kuta), a także wprowadzanie nowocześniejszych technologii w sposób dyskretny i odwracalny (WUOZ Szczecin, 2021; Karta krakowska, 2000).

W kontekście powyższej analizy projekt bramy w Cudzynowicach stanowi autorską kontynuację tradycji, wpisując się w europejski nurt konserwatorskiego reinterpretowania detalu architektonicznego.

5. PROJEKT BRAMY WJAZDOWEJ DO ZESPOŁU DWORSKIEGO W CUDZYNOWICACH – ZAŁOŻENIA, MATERIAŁY, DETALE

Punktem wyjścia koncepcji bramy wjazdowej była analiza ekspozycji osiowej zespołu. Historyczny podjazd i centralny portyk dworu z sześcioma kolumnami od początku definiowały wejście jako element reprezentacyjny, a więc także jako przestrzeń graniczną między sferą publiczną a prywatną (il. 2). Nowa brama została zatem zaprojektowana jako „próg” o podwójnym charakterze: użytkowym, umożliwiającym bezkolizyjną komunikację i kontrolę wjazdu, oraz symbolicznym, którego zadaniem stało się ramowanie widoku na fasadę dworu. Rozstaw filarów w świetle po wykonaniu cokołów kamiennych przyjęto na około 420 cm, a po zamontowaniu skrzydeł minimalna szerokość przejazdu wynosi 400 cm. Takie rozwiązanie gwarantuje komfortowy przejazd pojazdów służbowych i serwisowych, przy jednoczesnym zachowaniu proporcji adekwatnych do skali korpusu dworu.

Kompozycję stanowią dwa filary główne o wysokości 290 cm oraz dwa boczne, niższe, mierzące 200 cm, spięte murkami o wysokości 80 cm. Rytm i gradacja wysokości odpowiadają zasadzie hierarchii: filary główne akcentują oś wjazdu i harmonizują ze szczytami portyku, boczne natomiast porządkują linię ogrodzenia i wprowadzają miękki rytm przejścia w dalsze

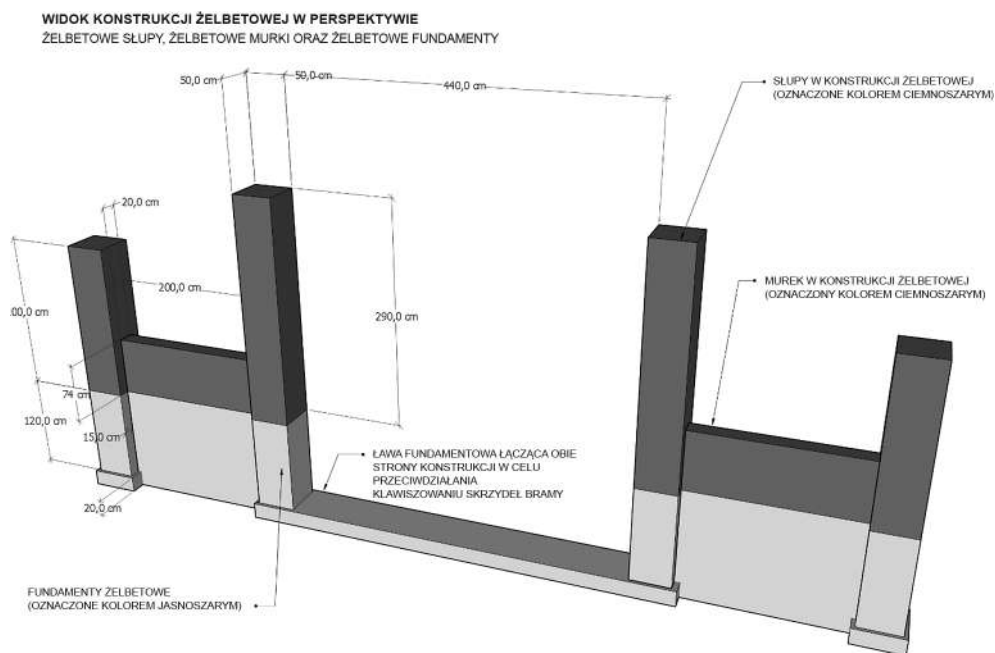
Il. 2. Widok dworu w Cudzynowicach wraz z założeniem parkowym z lotu ptaka, zaznaczono lokalizację bramy; 2024. Fot. aut. nieznan; zbiory zespołu Katedry Geometrii Wykreślnej i Technologii Cyfrowych WA PK

przęsła. Powściągliwie potraktowano projekt ornamentyki stalowych przęseł. Ich detal został zaprojektowany jako tło dla kamieniarki, a nie jej konkurencja.

Pod względem konstrukcyjnym przyjęto układ żelbetowy, co wynikało z wymogów trwałości oraz konieczności integracji z systemem automatyki. Rdzenie filarów o wymiarach 50×50 cm, mury oporowe pod murkami oraz ciągła ława fundamentowa zostały zaprojektowane jako system stabilizujący, przeciwdziałający klawiszowaniu skrzydeł. Fundament powiązany obustronnie dodatkowo zabezpiecza całość przed różnicami osiadania w gruncie rodzimym (il. 3).

Najważniejszym materiałem kamieniarskim stał się wapień pińczowski, zastosowany zarówno w okładzinach filarów i murków, jak i w zwieńczeniach. Decyzja ta miała wymiar nie tylko techniczny, lecz także symboliczny. Wapień pińczowski to materiał historycznie związany z Małopolską i Kielecczyną, znany z licznych realizacji sakralnych i rezydencjonalnych regionu. Jego jednorodna, drobnoziarnista struktura sprzyja precyzyjnemu profilowaniu, a badania wskazują na sprawdzone metody jego konserwacji i impregnacji, które zwiększają trwałość w środowisku zewnętrznym (Urban, Gągoł, 2015). Płyty grubości 5–6 cm mocowane

do rdzeni żelbetowych zostały opracowane z fazowaniem krawędzi (0,5–2 cm), co minimalizuje ryzyko wyszczerbień. Końcowy efekt kolorystyczny dobrze współgra z jasnymi elewacjami dworu po konserwacji.

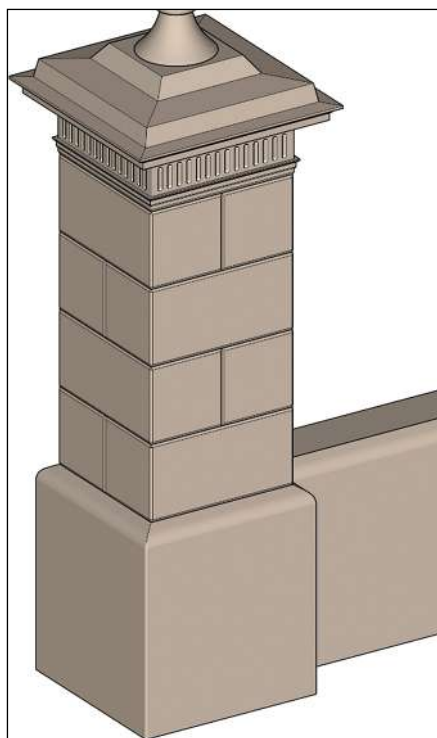

Il. 3. Schemat konstrukcji żelbetowej projektowanej bramy wraz z fundamentami. Oprac. aut.

Zwieńczenia filarów stanowią autorską reinterpretację detalu eklektycznego z modernizacji z 1926 roku. Czapy kamienne, profilowane wielowarstwowo, łączą kilka płaszczyzn spadków z gzymsem i fryzem drobnych wnęk, tworzących rytmizowany fryz arkadkowy. Nad całością dominuje toczona kula o średnicy 40 cm, osadzona na bazie, która podkreśla wertykalny charakter kompozycji. Profile zostały zaprojektowane tak, aby zapewnić stabilny spływ wody i zminimalizować ryzyko zastoin, a zarazem zachować smukłość proporcji oglądanych z dołu (Baster, 2017). Dodatkowo, podziały okładziny filarów utrzymano w module 30 cm, co pozwala uzyskać kompromis między czytelnością rytmu a ekonomią produkcji formatek. Rozstaw spoin nie konkuruje z pionowym rytmem stalowych prętów, a promieniowe zaokrąglenia cokołów podkreślają miękkość bryły (il. 4).

Skrzydła bramy wykonano ze stali niskostopowej, w porządku pionowych prętów zwieńczonych grotami i powiązanych poziomymi listwami. Ornamentyka ogranicza się do subtelnych rozet i motywów ślimacznic, utrzymanych w klasycyzującym duchu, jednak użytych oszczędnie, by nie zdominować kamieniarki (Fortuna-Antoszkiewicz i in., 2012). Stal zabezpieczono systemem antykorozyjnym w kolorze czerni półmatowej. Takie rozwiązanie

odpowiada współczesnym praktykom konserwacji ogrodzeń rezydencjonalnych, gdzie kluczowe znaczenie ma trwałość i kontrola procesów korozyjnych (National Park Service, 1996). Zawiasy zamontowano w stalowych koszach kotwionych w rdzeniach żelbetonowych, co pozwala na serwisowanie bez ingerencji w kamieniarkę. W rdzeniach przewidziano także miejsce na instalację automatyki (il. 5).

DETAL FAZOWANIA NAROŻNIKÓW I PODZIAŁÓW OKŁADZINY KAMIENNEJ ORAZ MURKÓW I COKOLÓW

Il. 4. Wizualizacje detalu kamiennego. Oprac. aut.

Rozwiązania materiałowe i techniczne zostały uzupełnione o detale sprzyjające trwałości: kapinosy na spodzie gzymsów, spadki 3–5% na powierzchniach poziomych, dylatacje w okładzinie co 1,5–2,0 m oraz uszczelnienia dostosowane kolorystycznie do spoin. Kamień poddano impregnacji hydrofobowej o wysokiej paroprzepuszczalności, co pozwala na kontrolę nalotów biologicznych przy jednoczesnym zachowaniu oddychania materiału. W przypadku elementów stalowych przyjęto zasadę cyklicznych przeglądów i miejscowej konserwacji powłok, zgodnie z dobrymi praktykami opisanymi w literaturze (Fekete, 2021). Rozwiązania te wpisują się w praktyki stosowane w rewitalizacji parków-pomników (Tarnawska, Wojtkiewicz, 2018) i historycznych założeń ogrodowych.

Całość założeń projektowych podporządkowano trzem głównym kryteriom. Po pierwsze, zachowano czytelność kompozycji i hierarchii: zróżnicowanie wysokości filarów i murków oraz powściągliwa ornamentyka stali utrzymują bramę w roli ramy widokowej, a nie konkurencji dla dworu. Po drugie, zapewniono autentyzm materiału oraz spójność z kontekstem historycznym, poprzez wybór kamienia pińczowskiego i klasycyzującej profilacji czap, co koresponduje z modernizacją dworu z lat 20. XX wieku i regionalną tradycją kamieniarską (Urban, Gągoł, 2015). Po trzecie, podkreślono rozpoznawalność współczesnej interwencji: precyzyjne spoiny, perfekcja montażu i integracja automatyki zdradzają współczesny warsztat, odróżniając projekt od hipotetycznej rekonstrukcji historycznej, zgodnie z zasadami Karty weneckiej (1964) i Karty krakowskiej (2000). Dzięki temu brama stanowi przykład współczesnej interpretacji klasycyzującej tradycji dworskiej, łączącej funkcję użytkową z poszanowaniem wartości historycznych i krajobrazowych (Ciepiela, 2024).

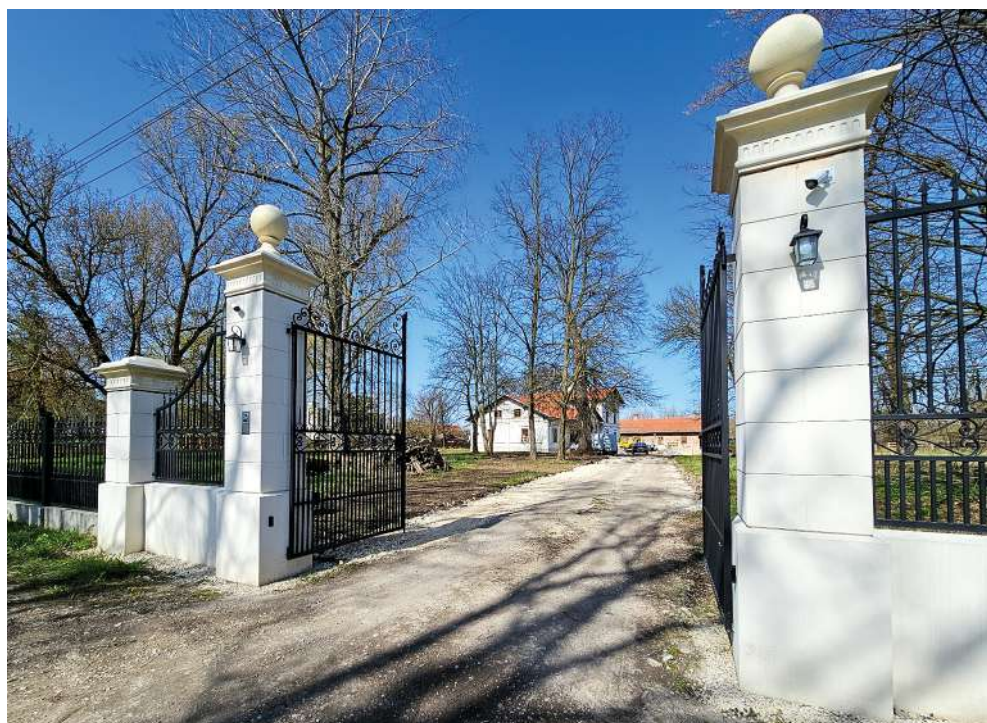

II. 5. Brama w trakcie budowy; 2024. Fot. aut.

Projekt, po uzyskaniu pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz niezbędnych pozwoleń, został zrealizowany w 2022 roku.

6. PODSUMOWANIE

Opisywany projekt wpisuje się w szerszą tendencję przywracania czytelności założeń dworsko-parkowych w Polsce po dekadach degradacji i przekształceń powojennych (Zachariasz, 2008). Jednocześnie czerpie z doświadczeń konserwacji bram i ogrodzeń w muzeach rezydencjonalnych, takich jak Wilanów czy Łazienki Królewskie, gdzie standardem stało się stosowanie rozwiązań materiałowo kompatybilnych i odwracalnych. W warstwie teoretycznej nawiązuje do zaleceń literatury międzynarodowej, wskazujących na konieczność pracy na źródłach, czytelności etapów i dokumentowania każdej ingerencji (Fekete, 2021). Dzięki temu projekt bramy w Cudzynowicach stanowi przykład współczesnej interpretacji klasycyzującej tradycji, respektującej zasady konserwatorskie, a zarazem spełniającej współczesne wymagania użytkowe (il. 6).

Il. 6. Widok ukończonej bramy z widocznym w tle dworem; 2025. Fot. aut.

BIBLIOGRAFIA

- Baster, P. (2017). Materiały i formy zastosowane w procesie rewaloryzacji słynnych polskich uzdrowisk. *Przestrzeń – Urbanistyka – Architektura*, 1, 260–266.
- Ciepiela, A. (2024). Ochrona wartości kulturowych w koncepcji planistycznej. Green Human Space w Pszczelnej Woli. *Przestrzeń – Urbanistyka – Architektura*, 1, 24–36.
- Czuba, S. (2003). *Cudzynowice 1326–2001: od Czudzinowic do Cudzynowic – zarys dziejów i obyczajów*. Gdynia: A.PRIORI.
- Damulewicz, E. (2008). *50 lat Zespołu Szkół Rolniczych w Cudzynowicach: wspomnienia tworzą historię*. Kazimierza Wielka: Kazimierska Agencja Drukarska.
- Fekete, A. (2021). Technical aspects of the reconstruction of historic gardens. *Progress in Agricultural Engineering Sciences*, 17(1), 69–88.
- Fortuna-Antoszkiewicz, B., Gawłowska, A., Łukaszewicz, J., Rosłon-Szeryńska, E. (2012). Problemy rewaloryzacji i ochrony parków historycznych w centrum miasta na przykładzie Ogrodu Krasińskich w Warszawie. *Czasopismo Techniczne. Architektura*, 109(6-A), 145–166.
- Greniuk, A. (2019). Przemiany w kompozycji Plant Krakowskich na przykładzie Ogrodu Barbakan. *Przestrzeń – Urbanistyka – Architektura*, 1, 83–94.
- Karta Krakowska. (2000). Zasady konserwacji i restauracji dziedzictwa architektoniczno-urbanistycznego. *Wiadomości Konserwatorskie*, 7/8, 10–13.
- Kimic, K. (2017). Innowacyjne nawierzchnie wodoprzepuszczalne – możliwości zastosowania w historycznych ogrodach i parkach publicznych. *Przestrzeń – Urbanistyka – Architektura*, 1, 275–293.
- Krempa, A., Wolnik, M., Zawilińska, M., Waszczyszyn, E. (2017). Ochrona historycznej architektury obronnej w stanie ruiny. *Przestrzeń – Urbanistyka – Architektura*, 1, 297–313.
- Kostecki, G. (2022). *Program prac remontowo-konserwatorskich przy elewacjach dworu w Cudzynowicach (powiat kazimierski, województwo świętokrzyskie)*. Opracowanie na zlecenie inwestora. Cudzynowice.
- Kraków Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. (2013). *Konserwacja bramy głównej i ogrodu zespołu pałacowo-parkowego w Wilanowie*. Pobrane z: https://www.wilanow-palac.pl/konserwacja_brany_glownej.html (dostęp: 15.10.2025).
- (NID) Narodowy Instytut Dziedzictwa. (2025). Zabytki w Polsce [mapa]. Pobrane z: [mapy.zabytek.gov.pl](https://zabytek.gov.pl) (dostęp: 29.10.2025).
- Pawlus, F. (2019). Ochrona zabytków nieruchomych i ich nazw. *Przestrzeń – Urbanistyka – Architektura*, 2, 51–60.
- Sikora, D. (2016). Zarys historii ochrony i konserwacji zabytków sztuki ogrodowej w Polsce. *Ochrona Zabytków*, 1, 103–122.
- Tarnawska, A., Wojtkiewicz, M. (2018). Park-pomnik w Żelazowej Woli – sacrum wykreowane kulturowo. *Przestrzeń – Urbanistyka – Architektura*, 2, 123–132.

- Urban, J., Gągół, J. (2015). Tradycje poszukiwań i wykorzystania surowców mineralnych na Ponidziu. *Przegląd Geologiczny*, 63(8), 475–484.
- Witkowski, M. (2019). „Całe ogrodzenie to ogród”. *Przegroda dziedzina pałacowego w Wilanowie, jej dzieje i likwidacja w czasach Stanisława Kostki Potockiego*. Pobrane z: <https://bibliotekanauki.pl/articles/1968033.pdf> (dostęp: 29.10.2025).
- WUOZ Kielce. (2023). Obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych województwa świętokrzyskiego [PDF]. Pobrane z: wuoz.kielce.pl/container/2023/rejestry/rejestr-zabytkow-nieruchomych-MAJ-2023.pdf (dostęp: 29.10.2025).
- WUOZ Szczecin. (2021). Karta wenecka. Pobrane z: <https://wkz.szczecin.pl/zabytki/karta-florencka-i-wenecka> (dostęp: 29.10.2025).
- Zachariasz, A. (2008). Zabytkowe ogrody – problemy rewaloryzacji, utrzymania i zarządzania w świetle zaleceń Karty florenckiej. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 10, 45–60.